

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ՝ ԱՍՏՈՒԱԾԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾ ՕՐԻՆԱԿ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչությունը, Հրաչեայ Միսակի Պողոսեանի (Սանկտ Պետերբուրգ) մեկենասութեամբ, լոյս է ընծայել Հայ Եկեղեցու պատմութեան վաւերագրեր շարքի ԻԱ. հատորը¹: Պրակը կազմել է Գոհար Աւագեանը, խմբագիրներն են Տ. Ասողիկ աբեղայ Կարապետեանը եւ պատմագիտութեան դոկտոր Ամատունի Վիրաբեանը:

Հայ Եկեղեցու պատմութեան վաւերագրերի ԻԱ. պրակում ներկայացուած է 192 փաստաթուղթ (կազմողի եւ խմբագիրների դիտարկմամբ՝ համալրուելու ակնյայտ միտում կայ), որից 180-ը պահուում է Հայաստանի ազգային, 12-ը՝ Կահիրէի ազգային առաջնորդարանի արխիւներում: Գիրքն օժտուած է անձնանունների, տեղանունների, փաստաթղթերի ցանկերով, որ էապէս օգնում են անհրաժեշտ նիւթերը որոնելիս:

2019-ի սեպտեմբերի 26-ին՝ Կոմիտասի 150-ամեակի հանդիսութեանը, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը միանգամայն դիպուկ շեշտել է. «Կոմիտասն Աստծու, Եկեղեցու եւ հայրենիքի հանդէպ իր անսասան հաւատով մաքրեց ու հայացրեց մեր երգը, ստեղծեց այն հոգեւոր պարարտ անդաստանը, որտեղ հայն այլեւս յաւիտենապէս ճանաչում է իր հոգեւոր «ես»-ը, առերեսւում դարերի խորքից հնչող հայրապետների ու վարդապետների նուիրական աղօթքին, հայրենաշունչ եւ խրոխտ նախնեաց զգացումներին, շինականի անկեղծ ու ստեղծագործ հորովելին... Կոմիտաս վարդապետը յաւիտենութեան մէջ դրեց մեր երգը՝ Յեղասպանութեան սարսափի մէջ անգամ դառնալով հայ ժողովրդի անկորնչելի դարաւոր յոյսը եւ հոգու զրոյցն Աստծու հետ... Կոմիտասի սիրտն ամեն վայրկեան բաբախում էր Աստծուն եւ իր հայրենիքին ծառայելու եւ փառաբանելու մղումով» (էջ 5):

¹ «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան». «Տ. Կոմիտաս վարդապետ Սողոմոնեան (1869–1935 թթ.)». Փաստաթղթերի ժողովածու (ըստ Հայաստանի ազգային արխիւի նիւթերի), Սուրբ Էջմիածին, 2019, 280 էջ:

Տարիների անձնական փորձով գիտեմ, նկատել եմ՝ երբ ուսանողներն իբրեւ ինքնուրույն աշխատանքի առարկայ ընտրում են Կոմիտասի ժառանգութեան դիտարկումը, անպատճառ անդրադառնում են նաեւ համացանցում, գրականութեան մէջ երբեմն միտումնաւոր, յաճախ մակերեսային մօտեցմամբ կերտուած՝ «կղերականների» յարուցած դժուարութիւններին, որոնք վառ երեւակայութիւն ունեցող երիտասարդների համար վերաբերմունք են ձեւաւորում, յանիրաւի դառնում էական գործօն: Եւ խունանում է Մայր Աթոռի անուրանալի դերը որբուկ Սողոմոնի՝ բառացիօրէն եւ փոխաբերական իմաստով՝ փրկութեան, կրթութեան, երաժշտական ճաշակի ձեւաւորման, ուսումը Եւրոպայում շարունակելու հնարաւորութիւն ընձեռելու գործում:

Յատկանշական է, որ Սուրբ Էջմիածնի դերն ու նշանակութիւնն ամենալաւը գիտէր ու կարեւորում էր հէնց Վարդապետը, որը յաճախ էր կրկնում. «...Քանիցս առիթ եմ ունեցել մեծ բազմութեան առաջ խոստովանելու, որ եթէ բաղդն ինձ չը ժպտար, եւ ես Ս. Էջմիածին եւ ապա իմ անգին բարերար Պ. Աղեքսանդր Մանթաշեանի միջոցաւ Գերմանիա չգնայի, կը լինէի իմ հայրենիքում՝ Կուտինայում, շատ շատ մի կօշկակար, որովհետեւ որբիս խնամող Յարութիւն հօրեղբայրս էլ կօշկակար էր եւ ակնյայտնի բան է, որ ես էլ, ամենայն հաւանականութեամբ, նրան պիտի աշակերտէի» (էջ 6):

Ներկայացուող պրակի նախաբանում Տ. Ասողիկ արեղայ Կարապետեանը հէնց սկզբից տասնամեակներով գոյացած մի վիճ է լրացնում, շիտակ խօսքով ցրում է թերասածութեան հետեւանքով ձեւաւորուած թանձր մշուշը: Եւ վաւերագրերի բարեխիղճ-մանրակրկիտ համադրմամբ ամփոփում է. «Տ. Կոմիտաս Վարդապետն իր հարազատ Ազգի ու Եկեղեցու պէս դարձաւ ԶՈՂ՝ ցարիզմի զոհը, այնուհետեւ՝ օսմանեան, վերջում էլ՝ մերայնոց» (էջ 9):

Առաջին տպաւորիչ վաւերագիրը Կուտինայի թաղային խորհրդի գրութիւնն է՝ ուղղուած Գէորգ Դ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին՝ փոքրիկ Սողոմոնին Գէորգեան ճեմարանում ուսումնառութեան հնարաւորութիւն տալու մասին: Այսօր՝ տասնամեակների հեռուից, զարմացնում ու հիացնում է, թէ համայնքն ինչ բծախնդրօրէն, ստոյգ ու անաշառ էր ընտրում եկեղեցու կենարար հովանու ներքոյ կրթութեան կարիք ու արժանիք ունեցողներին: Սողոմոնին, որ պարկեշտ ու բարուք վարք ունէր եւ որբ էր «ի հօրէ եւ ի մօրէ», տրուել էր բացառիկ հնարաւորութիւն, որի շնոր-

հիւ եւ որի արդիւնքում փրկուեցին որբուկն ու... հայ տոհմիկ, ազնուագարմ, մաքրամաքուր երաժշտութիւնը:

Ներկայացուող պրակից բերենք անմոռանալի, խօսուին մի դէպք. 1914-ին Փարիզում հրատարակութեան պատրաստուած ազգային երաժշտական մշակոյթներին նուիրուած ժողովածուից դուրս էին թողել հայկականը. «Կոմիտասն էր, որ հրապարակ եկաւ եւ գիտականօրէն, հատու եւ վճռական կերպով գրեց. «Հայը ունի իր ինֆնուորոյն երաժշտութիւնը»²: Այս ապացոյցէն յետոյ ոչ միայն մուտք գործեց Հայոց անունը [երաժշտական] պատմութեան մէջ այլ եւ Կոմիտաս Վարդապետի դասախօսութեան պահուն, Փարիզի մէջ, շատ մը վարպետ երաժիշտներ ուզած են իր ձեռքը համբուրել՝ զայն հռչակելով «Արեւելեան Երաժշտութեան Բանալին Շնորհող»»: Այս պատմութիւնը տպագրուել է Ֆրէզնոյի «Նոր օր» պարբերականի՝ 1957 թուականի հոկտեմբերի 29-ի համարում (էջ 154):

Բայց չխախտենք ժամանակագրութիւնն ու վերադառնանք որբուկ Սողոմոնի՝ էջմիածնում կրթութիւն ստանալու եզակի հնարաւորութեանը: Գէորգ վարդապետ Դերձակեանը, համայնքի ընտրութեամբ, փոքրիկին բերում է Վաղարշապատ՝ ներկայացնելու Վեհափառ Հայրապետին: Սակայն՝ «Սողոմոն, որ իր կրթութիւնը թուրքերէն լեզուով ստացած էր, իբրեւ անլեզուն՝ Կաթողիկոսին հարցումներուն միայն գլխու շարժումով կը պատասխանէր: Գէորգ Դ. Կաթողիկոսը՝ հիասթափած միանգամայն կը բարկանայ թէ՛ Կարելի չէ, որ հայերէն չգիտցող մը ոեւէ ճիւղի հետեւի: Ապա կ'առաջարկէ երգել: Սողոմոն կը սկսի «Աոյս Զուարթ» շարականը երգել այնքան անուշ ու զմայլելի ձայնով, որ Գէորգ Դ. Կաթողիկոսը չի կրնար տոկալ իր կրած յուզումին եւ կ'արտասուէ դառնօրէն» (էջ 153):

1881—1882 ուսումնական տարում Սողոմոնը դառնում է ճեմարանական, եւ տքնաջան, յամառ աշխատանքի շնորհիւ շատ արագ նկատում է արդիւնքը: Երաժշտական արտառոց ընդունակութիւնների շնորհիւ նա տարիներ անց պէտք է դառնար ճեմարանում երաժշտութեան ուսուցիչ եւ խմբավար: Վաւերագրերը յստակ արտացոլում են, թէ ինչ բծախնդրութեամբ ու եւրոպական երաժշտանոցներին յատուկ մասնագիտական բարձր չափորոշիչներով էր վարդապետը կազմել «Երաժշտութիւն»

² Այս կապակցութեամբ Բօստօնի «Հայրենիք» օրաթերթը (19 մայիսի, 1960) գրում է. «Կարգ մը անձեր, 1913 թուին, ուզեցին գիտնալ թէ հայը ինքնուրոյն երաժշտութիւն ունի: Բոլորին պատասխանեց Կոմիտաս վարդապետ. «Հայը ունի ինքնուրոյն երաժշտութիւն» խորագրուած գրութեամբ մը, հրատարակուած «Ազատամարտ»ի 1913 Հոկտ. 1ի թուին մէջ: Կուտանք Վարդապետին գրութեան կարևոր մասը»:

առարկայի ուսուցման ծրագիրը (տե՛ս օր.՝ վաւ. №№24, 25), հայ հոգեւոր երաժշտութեան մատուցման, դասաւանդման տրամաբանական շղթան:

Մանկավարժութիւնից ազատ ժամերին վարդապետը սիրում էր պտոյտի ելնել, լինել մերձակայ բնակավայրերում, լսել աշխատող-արարող գեղջուկի երգն ու հաւաքել, ի մի բերել անկրկնելի, անաղարտ մեղեդիները, որոնք մշակելուց, յղկելուց յետոյ նոր փայլով պէտք է վերադառնային այդ գանձերի տիրոջը՝ ժողովրդին: «Հորիզոն» օրաթերթի՝ 1910 թուականի յունիսի 6-ի համարում, լուսաբանելով Կոմիտասի՝ Բաթում քաղաքում կազմակերպած համերգ-դասախօսութիւնը, յօդուածագիրը նկատում է. «Կոմիտաս վարդապետը լաւ ըմբռնել է հայ ժողովրդական երգի մօտիւնները եւ կարողանում է խորը թափանցել նրանց մէջ» (էջ 78):

Առաջին աշխարհամարտի նախօրէին Կոմիտասը մեկնում է Կ. Պոլիս: Թերեւս չարժէ մանրամասնել, թէ ցաւալիօրէն ինչ անդառնալի հետեւանք ունեցաւ այս ճակատագրական որոշումը եւ հայ հոգեւորականութեան համար ինչ տագնապների, անհանգստութեան, յուսահատ որոնումների պատճառ դարձաւ: Միայն 1917-ի փետրուարին յայտնի դարձաւ՝ յստակեցուեց նրա գտնուելու վայրը: Կոմիտասը Պոլսում էր, եւ Զաւէն վարդապետ Մահտեսի-Բաբայեանն իր գրութեամբ շտապում էր լուրը յայտնել «ի մխիթարութիւն եւ յուրախութիւն նորին Ս. Օծութեան Վեհափառ Հայրապետի եւ միաբան հարց եւ եղբարց» (էջ 90):

Այլեւս հետեւողական, անընդհատ խնամքի եւ հոգածութեան կարօտ հանճարի խնդիրները համազգային էին՝ Հայ Առաքելական Եկեղեցու, Սփիւռքի բարեխնամ կազմակերպութիւնների համատեղուած ջանքերի կիզակէտում: Հէնց նրանք էլ պէտք է լինէին Կոմիտասի ցիրուցան ժառանգութիւնը պատուախնդրօրէն ի մի հաւաքողները, ուսումնասիրողներն ու հանրայնացնողները: Այս կարեւոր գործին անշուշտ լծուեցին նաեւ Երեւանի երաժշտանոցի մասնագէտները, գիտութիւնների կաճառի արուեստագէտները: Մասնաւորապէս, կոմիտասեան վաւերագրերի մի մեծ խմբաքանակ Մայր Աթոռ է տեղափոխել պատմագիտութեան դոկտոր, պրոֆէսոր Աշոտ Աբրահամեանը: Այդ մասին պահպանուել է Արշակ Զոպանեանի գրութիւնը՝ ուղղուած Գէորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին. «Յանկալի է, որ Զեր Վեհափառութիւնը գիտնայ, թէ ինչպէս այդ ձեռագիրները, եւ ատոնց պէս ուրիշներ ալ, կորուստէ փրկուեցան շնորհիւ հոգածութեանը Փարիզի Կոմիտասեան Յանձնախումբին, որուն պատիւն ունեմ նախագահն ըլլալու» (էջ 145):

Խորէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին յղուած Վռամշապուհ եպիսկոպոսի՝ 1935-ի հոկտեմբերի 22 թուակիր հեռագիրը Փարիզից գումարէմ էր Կոմիտաս վարդապետի վախճանի մասին: Հիմա արդէն ՀԽՍՀ իշխանութիւնների հետ, բոլորը միասին պէտք է հոգային մեծ հայի աճիւնը Երեւան տեղափոխելու եւ հայրենի հողում ամփոփելու՝ ջանք պահանջող, բայց շնորհակալ գործը: Վաւերագրերն այդ ջանքերի խօսուն վկաներն են:

Եգիպտոսի հայոց առաջնորդական փոխանորդ Մամբրէ եպիսկոպոս Սիրունեանը Կոմիտաս վարդապետի հոգեհանգստի արարողութեան ժամանակ մահականացու ծնուած անմահի մասին հնչեցրել է շատ բնութագրական խօսքեր. «Ինք որ համակ կեանք էր ու կորով, խանդ էր ու եռանդ, երգ էր ու ժպիտ մեզի ամենուն ծանօթ պատճառներով իր կեանքին ամենէն լեցուն եւ գործօն մէկ շրջանին քաշուեցաւ ասպարէզէն եւ խորասուզուեցաւ առանձնութեան մէջ, մարդիկ զրկուեցան այլեւս իր այնքան բարի, մտերմիկ ու զուարթ դէմքէն: Մարեցաւ իր կեանքը մոմի պէս, այն կեանքը, որ սէր էր ու լոյս՝ մշտանորոգ ու գեղեցիկ» (էջ 110):

Վաւերագրերն ամբողջացնում են պատկերը, թէ ինչպէս են նշուել մեծ երաժշտի յոբելեանական տարիները, ինչ ժողովածուներ են հրատարակուել, բերուած են ռադիօհաղորդումների, եթերների սղագրութիւններ, նկարագրուած է, թէ հանդիսութիւնների ու գիտաժողովների ինչ ներկայանալի համակազմով օրեր են եղել Երեւանում, Սփիւռքում, ամենուր, որտեղ տրոփում է հայի սիրտն ու հոգին: Յովհաննէս Թումանեանի եւ Կոմիտասի մէկդարեայ յոբելեանները նշուել են նաեւ ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի հովանու ներքոյ (էջ 168):

Այդ հանդիսութիւնների օրերին երաժշտութեան ասպարէզի մէկ այլ հանճար՝ Դմիտրի Շօստակովիչը նկատել է. «Կոմիտասն անգնահատելի ծառայութիւններ է մատուցել հայկական մշակոյթին: Նրա սքանչելի ստեղծագործութիւնները դուրս են եկել հայրենի լեռնաշխարհի սահմաններից եւ դարձել համաշխարհային երաժշտական մշակոյթի հպարտութիւնը...» (էջ 211):

Ներկայացուող պրակը նոյնպէս հերթական յոբելեանի ծրագրի երեւելի բաղադրիչներից է՝ 150-ամեակի շրջանակում կարեւոր մի գործ, որ լոյս է սփռում, նոր՝ անծանօթ երանգներ աւելացնում Մեծ Հայի կեանքի ու գործունէութեան յայտնի դրուագներին:

ԱՆԻ ԽՈՒԴԱՎԵՐԴԵԱՆ
Բանասիրական գիտ. թեկնածու, դոցենտ, ՀԱՍՀ